

УДК 378.14

Я. Малихіна

**кандидат юридичних наук, доцент
кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін Харківського інституту
банківської справи Університету
банківської справи Національного
банку України**

ОБГРУНТУВАННЯ ПІДХОДІВ ЩОДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ВЗАЄМОДІЇ УПРАВЛІННЯ ВНЗ ІЗ ЗОВНІШНІМ СЕРЕДОВИЩЕМ

Анотація. У статті визначено основні підходи до управління ВНЗ. Розглянуто поняття «організації яка навчається» та визначено його основні характеристики. Охарактеризовано специфічні особливості сучасної освіти. Обґрунтовано підходи щодо вирішення проблем взаємодії управління ВНЗ із зовнішнім середовищем. Розглянуто умови за яких змінюється характер, зміст і технологія освітньої, науково-дослідної, фінансово-економічної й виробничо-господарської діяльності ВНЗ, що природно вимагає відповідних змін у системі керування діяльністю ВНЗ. Доведено, що професіоналізація керівників потребує особливої уваги в нових умовах управління освітою в сучасному вищому навчальному закладі.

Ключові слова: *управління, ВНЗ, зовнішнє середовище, організація яка навчається, інновації, вища освіта.*

Я. Малихина

ОБОСНОВАНИЕ ПОДХОДОВ ПО РЕШЕНИЮ ПРОБЛЕМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УПРАВЛЕНИЕ ВУЗОВ С ВНЕШНЕЙ СРЕДОЙ

Аннотация. В статье определены основные подходы к управлению вузами. Рассмотрено понятие «организации которая учится» и определены его основные характеристики. Охарактеризованы специфические особенности современного образования. Обоснованы подходы по решению

проблем взаимодействия управления вуза с внешней средой. Рассмотрены условия, при которых меняется характер, содержание и технология образовательной, научно-исследовательской, финансово-экономической и производственно-хозяйственной деятельности вузов, которая требует соответствующих изменений в системе управления деятельностью вуза. Доказано, что профессионализация руководителей требует особого внимания в новых условиях управления образованием в современном вузе.

Ключевые слова: *управление, вуз, внешняя среда, организация которая учится, инновации, высшее образование.*

Y. Malykhina

RATIONALE APPROACHES TO SOLVING THE PROBLEMS OF INTERACTION BETWEEN THE GOVERNANCE OF HEIS WITH THE ENVIRONMENT

Resume. The article outlines the main approaches to the management of the university. The concept of "organization that learns" and its main characteristics. Characterize the specific features of modern education. Approaches to solve the interaction between university management with the environment. The conditions under which changes the nature, content and technology education, research , financial, economic and industrial and business university, which naturally requires appropriate changes in management activities of the university.

Keywords: *management, Universities, an environmental organization that learns, innovation and higher education.*

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан розвитку України можна розглядати як транзитивний, тобто такий, коли суспільство з одного якісного стану переходить в інший. У транзитивному суспільстві поняття «ринок» і «освіта» стають взаємозалежними. Освіта, яка в умовах закритого суспільства традиційно вважалася суспільним благом, перетворюється на послугу. Установи освіти стають повноправними учасниками ринку, де найважливішим критерієм є комерційний успіх. У першу чергу це стосується

вищих навчальних закладів – основного джерела інтелектуального потенціалу суспільства.

У сучасних соціально-економічних умовах будь-який суб'єкт освітньої діяльності концентрує в собі комплекс ресурсів (фінансових, трудових, інформаційних, матеріально-технічних тощо), і це дозволяє забезпечити необхідну якість освітнього процесу. Ефективне управління ВНЗ може бути забезпечене лише завдяки адекватним методам управління, що включають постановку цілей, вироблення стратегії, визначення необхідних ресурсів і підтримки взаємин із зовнішнім середовищем, що в комплексі дозволить розв'язати питання конкурентоспроможності ВНЗ. Отже проблема обґрунтування підходів щодо вирішення проблем взаємодії управління ВНЗ із зовнішнім середовищем є актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні проблеми управління взаємодією педагогічних ВНЗ із зовнішнім середовищем висвітлено в працях Г. Єльнікової, І. Корнилової, В. Паламарчук, В. Пінчука, О. Попової, М. Поташника, В. Сергієвського, Ю. Таран, В. Шукшунова, А. Чернюк, А. Хуторського, Н. Юсуфбекової та інших; упровадження педагогічних інновацій у діяльність школи вивчали Л. Березівська, Л. Даниленко, Г. Єльнікова, В. Паламарчук, П. Шемет, Р. Чуйко та інші.

Тенденції управління взаємодією ВНЗ із зовнішнім середовищем розкрито в працях В. Гінзбурга, О. Козлової, В. Скар та інших; Розв'язанню проблеми впровадження інновацій у систему управління ВНЗ присвячено наукові розвідки І. Авдєєва, Г. Єльнікової, Н. Клокар, О. Козлової, Є. Макогон, В. Паламарчук, О. Попової та інших.

У дисертаційних роботах останніх років розглянуто загальні питання управління вищою освітою (С. Андрейчук, П. Вишневський, В. Мануйленко, В. Олійник, І. Трегубенко та інші); модернізації навчального процесу у вищих навчальних закладах освіти (О. Жигло, А. Зубко, Н. Дворнікова,

Є Хриков та інші); окремі аспекти організації навчального процесу досліджували І. Драч, О. Євдокимов, О. Островерх.

Мета статті – визначити основні підходи до управління ВНЗ. Обґрунтувати підходи щодо вирішення проблем взаємодії управління ВНЗ із зовнішнім середовищем Розглянути поняття «організації яка навчається» та визначити його основні характеристики. Охарактеризувати специфічні особливості сучасної освіти.

Виклад основного матеріалу. У контексті забезпечення конкурентоспроможності ВНЗ важливо неабияку роль відіграє чутливість управління до змін у зовнішньому середовищі. Оскільки сучасній економіці властива підвищена інноваційна активність, актуальними є питання переходу ВНЗ на інноваційний шлях розвитку. Прогресивний розвиток суспільства неможливий без творчих інновацій, що повною мірою стосується ВНЗ як суб'єкта ринку й зумовлює необхідність його переходу на інноваційний шлях розвитку.

В. Зайчук підкреслює, що нові соціально-економічні та політичні умови життєдіяльності українського суспільства висувають нові вимоги до управління освітніми системами, що зумовлює необхідність упровадження в зміст і характер цієї діяльності інновацій, які дали б змогу привести у відповідність систему, яка управляє, із системою, на яку це управління спрямовується, надати останній більшої гнучкості та життєспроможності, співвіднести її з трансформаціями та модернізаціями, що мають місце в сучасному українському суспільстві загалом та особливостями окремих регіонів¹.

Характерною рисою транзитивного процесу є підвищена інноваційна активність людини, при якій формується тип особи «ринкової орієнтації» - економіка вимагає «ринку особистостей», основним положенням якого є

¹ Зайчук В. О. Управління якістю освіти як складова державної освітньої політики / В. О. Зайчук // Педагогіка і психологія. – 2009. № 1. – 56-78 с.

оцінка особистості з погляду попиту на неї на ринку праці². Вибір інноваційно орієнтованого шляху розвитку здатен забезпечити ВНЗ високу якість підготовки фахівця й підвищити рівень інтеграції ринку освітніх послуг у ринок праці. На сучасному ринку попит є основним чинником, що регулюють обсяги пропозицій виробника. Формування стратегії й тактики розвитку ВНЗ із урахуванням і на основі його інноваційного потенціалу дозволить на всіх стадіях його інноваційного циклу зміцнити конкурентні переваги й зайняти свою нішу в умовах формування механізму інноваційного розвитку, тобто прогнозувати потреби в обсягах і формах освітніх послуг, розробляти й тиражувати на ринок продукти інноваційної діяльності³.

Конкуренція на ринку інтелектуальної праці й інтелектуальної продукції ставить перед ВНЗ ряд специфічних завдань із задоволення ринкового попиту та забезпечення їх стійкого функціонування й динамічного розвитку.

У цих умовах якісно змінюється характер, зміст і технологія освітньої, науково-дослідної, фінансово-економічної й виробничо-господарської діяльності ВНЗ, що природно вимагає відповідних змін у системі керування діяльністю ВНЗ.

ВНЗ як відкрита система припускає перманентний моніторинг зовнішнього середовища. Він стосується дослідження ринку праці для виявлення нових перспективних напрямків підготовки фахівців, аналізу тенденцій розвитку різних предметних областей із метою збору й обробки інформації для викладання відповідних дисциплін. Зокрема, важливу для роботодавця роль відіграє ступінь володіння потенційним співробітником новими інформаційними технологіями в необхідній предметній області. Це означає, що ВНЗ має бути не тільки поінформованим про програмні продукти, які використовують роботодавці, але й навчати роботі з такими

² Градова А.П. Стратегія економічного управління підприємством: учбовий посібник. - К.- 1999.-211с.

³ Солдаткін В. І. Проблеми створення інформаційно-освітнього середовища відкритої освіти / В. І Солдаткін // Університетське управління: практика і аналіз. – 2001. – № 4. – С.14–17.

продуктами. Подібні дослідження носять і маркетинговий, і науковий характер. Особливу роль починають відіграти комунікації як засіб взаємодії із зовнішнім середовищем. Виникає необхідність в упорядкуванні й, відповідно, структуризації комунікативного простору, у якому проходить інформаційний обмін навчального закладу. А також необхідність моніторингу внутрішнього середовища організації.

Проблема в тому, що організаційні й інші зміни, що супроводжують інновації, не завжди позитивно сприймаються персоналом. Спротив змінам із боку персоналу вважається природною та неминучою складовою нововведень, на що вказують фахівці в сфері стратегічного управління⁴. Отже, розвиток ВНЗ має здійснюватися на основі принципів організації, що навчається. На думку С. Титарєвої, котра докладно досліджувала цю проблему⁵, ідея організації, що навчається, заснована на концепції суспільства, що навчається Д. Шона. Згідно з цією концепцією, досвід людини, що живе в динамічному середовищі, породжує необхідність пристосовуватися до змін і вчитися.

Відповідно до визначення К. Боткіна й В. Марсик організація, що навчається, характеризується загальним залученням персоналу до процесу змін, що спрямований на досягнення цінностей і принципів, які поділяються персоналом. Отже, для реалізації принципів організації, що навчається необхідно стимулювати навчання співробітників і постійний саморозвиток.

Узагальнюючи ці визначення, відзначимо, що організацію, яка навчається мають характеризувати:

– високий ступінь «команди», тобто наявність колективу однодумців, що розуміє та поділяє політику та мету керівництва;

⁴ Моисеева Н. К. Управление маркетингом: теория, практика, информационные технологии : Учеб. пособие / Н. К. Моисеева, М. В. Кобышева. – [под ред. Н.К. Моисеевой]. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 304 с.

⁵ Титарева С.Л. Управление изменениями в ВНЗ на основе реализации принципов обучающейся организации: Дис. к.э.н. – М, 2003. – С.27.

- організація постійно діючих програм підвищення кваліфікації персоналу й системного впровадження освітніх інновацій;
- розроблена система мотивації персоналу в перманентному підвищенні кваліфікації;
- розвиток практики обміну досвідом і тиражування позитивних педагогічних, дидактичних, методичних ідей; наявність системи заохочення викладачів, що працюють за інноваційними методиками.

Слід зазначити, що в умовах розвитку нових освітніх технологій потрібна радикальна перепідготовка викладачів, що носить локальний характер. Тільки системний, планомірний підхід до роботи з персоналом, в основі якого лежать принципи організації, що навчається, може деякою мірою забезпечити ефективність діяльності ВНЗ на сучасному ринку освітніх послуг.

Сучасна освіта характеризується низкою специфічних особливостей. Дослідження П. Яременко дозволяє виділити риси, характерні для пострадянської системи освіти: співіснування державної та регіональної програм розвитку освіти; збільшення видів і типів освітніх установ; розширення прав, повноважень та підвищення відповідальності ректорів; широке впровадження новацій, нових педагогічних комп'ютерно-інформаційних технологій, навчальних предметів, програм і дисциплін; перехід багатьох ВНЗ у режим розвитку та ускладнення їх як об'єктів управління; розвиток ідей педагогічного менеджменту; конкуренція між ВНЗ, матеріальні ресурси; нестабільність педагогічних колективів: велика плінність кадрів, зниження професійного рівня та професійної активності через відсутність стимулів праці⁶.

Безумовно, у цих умовах недоліки діючих механізмів управління вищою освітою стали особливо помітні.

Як відзначає Я. Яхнін, одним із найважливіших наслідків сучасних

⁶ Яременко П. С. Якість освіти в Україні / П. С. Яременко – К. : Лібра, 2011. – 157 с.

змін, що відбуваються поза і всередині української системи освіти, є посилення незадоволення станом управління якістю освіти у ВНЗ і розуміння необхідності її організації. Сьогодні утворилися передумови для якісних змін у системі управління якістю вищої освіти, пов'язані з об'єктивною ситуацією в українському суспільстві (інтеграція української держави в європейське і світове співтовариство; зміни в соціально-економічному і духовному житті суспільства; перехід до ринкових відносин тощо)⁷.

Безумовно, оновлення управління освітою, впровадження в цей процес інновацій передбачає врахування умов конкретного регіону, які зумовлюють певну управлінську специфіку. Рівень наукового управління освітою визначається глибиною пізнання та здібністю дотримуватися в практичній діяльності вимог, законів і закономірностей управління⁸.

На сучасному етапі, як підкреслює В. Луговій, традиційна дисциплінарно орієнтована парадигма освіти, що спонукає до механічного засвоєння знань, поступово замінюється проектно-творчою, інноваційною парадигмою, що передбачає не заучування готової інформації, а засвоєння знань у ході спільної навчально-виховної діяльності, у контексті проектування, конструювання, моделювання й досліджень⁹.

Загальною закономірністю управління, за визначенням Т. Лукіної, є єдність систем управління освітою, яка відображає стабільність внутрішніх зв'язків системи, що визначають її цілісне існування, характер формування й розвитку (закономірність виявляється в єдності інтересів усіх підсистем об'єктів і суб'єктів управління)¹⁰. Відповідність елементів системи освіти один одному, як закономірність управління, зумовлює появу суб'єктів управління (працівники органів управління освітою всіх рівнів, керівники навчальних закладів, викладачі).

⁷ Яхнін Я. К. Сучасні підходи до якості освіти / Я. К. Яхнін – К. : Наук.думка, 2010. – 143 с.

⁸ Цехмістєрова Г. С. Управління в освіті – К. : Видавничий Дім «Слово», 2003. – 233 с.

⁹ Луговій В. І. Управління якістю освіти / В. І. Луговій – К.: Держ. Управління, 1997. – 302 с.

¹⁰ Лукіна Т. О. Державне управління якістю освіти в Україні / Т. О. Лукіна. – К., 2004. – 342 с.

При цьому, В. Бондар зазначає, що оновлення суспільства потребує від керівників освітніх закладів усіх рівнів і типів зміни свого менталітету, саморозвитку (самоменеджменту), становлення духовної культури особистості, яка зможе забезпечити адекватну професіональну діяльність керівника в сучасних умовах, коли намітився поворот від розуміння освіти як державної функції до освіти як перетворення соціальної реальності¹¹.

Отже, професіоналізація керівників потребує особливої уваги в нових умовах, управління освітою в сучасному вищому навчальному закладі, де керівник відіграє головну роль у впровадженні інновацій, як тих, які ініціюються „зверху”, так і тих, які продукуються у вищому навчальному закладі.

Адміністративно-управлінський апарат вважає управління якістю освіти предметною сферою загальної теорії управління якістю через специфіку об'єкта (якості освітнього процесу, підготовки випускників шкіл, розробки та оцінювання засобів навчання).

В умовах глобалізації освіти, появи транснаціональної освіти і потужних корпорацій, які її забезпечують, якість стає чинником, що визначає саму можливість існування різних навчальних закладів незалежно від форми власності¹². В. Луговій підкреслює, що сьогодні політика щодо якості освіти, професійної підготовки і сертифікації фахівців спрямовується на досягнення оптимального ступеня упорядкування педагогічної діяльності з урахуванням особистісних, соціальних, економічних і державних потреб та інтересів акціонерів освіти¹³. П. Анісімов зазначає, що підвищення рівня відповідальності освіти вимогам сучасності й реалізації освітянської

¹¹ Бондар В. І. Теоретичні основи і технологія педагогічного аналізу: управлінський аспект / В. І. Бондар – К., 1996. – 67 с.

¹² Яременко П. С. Якість освіти в Україні / П. С. Яременко – К. : Лібра, 2011. – 157 с.

¹³ Луговій В. І. Управління якістю освіти / В. І. Луговій – К.: Держ. Управління, 1997. – 302 с.

політики щодо якості можливе тільки з урахуванням функції сучасного ВНЗ як соціального інституту¹⁴.

При цьому система управління якістю може мати формальну та неформальну основу. Перша визначає комплекс обов'язкових регламентів і нормативів, друга – соціально-психологічне ставлення персоналу до проблем якості, атмосферу творчості й ініціативи. Якість необхідно не тільки вимагати та контролювати, а й мотивувати¹⁵. В. Панасюк підкреслює, що систему управління якістю освіти не можна ввести одночасно. Вона формується послідовно, поетапно, відповідно до програми її становлення та розвитку. Що, у свою чергу, залежить від методології й організації управління, які характеризують цілі та методи їхнього досягнення, функції, повноваження та відповідальність за якість освіти¹⁶.

Постійно зростаюча роль науково-технічного прогресу в керуванні має подвійне значення. З одного боку, спостерігається тенденція відступу від старих традиційних форм організації управління. З іншого, розвиток наукового й технічного потенціалу, особливо в останнє десятиліття, сприяє появі нових, більш складних форм організації управління, що на відміну від традиційних мають як вертикальні, так і горизонтальні зв'язки, тобто допускають управління як по вертикалі, так і по горизонталі, що значно ускладнює систему управління. У цих умовах необхідно насамперед чітко розмежувати функції і відповідальність за виконання конкретних завдань і робіт, зумовлені як вертикальними, так і горизонтальними структурними зв'язками. Правильне співвідношення повноважень і відповідальності, чітка регламентація діяльності керівників і виконавців в організації – неодмінна умова ефективного управління взаємодією ВНЗ із зовнішнім середовищем.

¹⁴ Анісімов П. Ф. Управління якістю вищої освіти / П. Ф. Анісімов – К. : Освіта, 2001. – 256 с.

¹⁵ Ашумов В. Р. Якість освіти у ВНЗ / В. Р. Ашумов – К. : Наукова думка, 2010. – 122 с.

¹⁶ Панасюк В. Використання досвіду управління якістю освіти / В. Панасюк // Підручник для директора. – 2007. – № 8. – С. 42 – 51.

При цьому взаємодія ВНЗ із зовнішнім середовищем буде ефективною, якщо державні механізми управління будуть доповнюватися внутрішньо вузівськими.

Сьогодні концепція управління взаємодією ВНЗ із зовнішнім середовищем вимагає методологічного обґрунтування, чіткого визначення її цілей і завдань, змісту, методів і технологій конкретизації основних вимог, що висуваються до управління освітніми системами різного рівня функціонування.

Концепція управління взаємодією ВНЗ із зовнішнім середовищем має базуватись на комплексному підході, підґрунтям якого є стратегічний та системний підходи.

Розробка проблем управління взаємодією ВНЗ із зовнішнім середовищем вимагає методології системного підходу. Цей підхід в таких своїх основних формах, як аналітична і синтетична, широко використовується в дослідженнях різних соціальних явищ і процесів. Цей підхід відображено в роботах В. Беспалько, Г. Єльнікової, Ю. Конаржевського, Н. Кузьміної, М. Поташника, П. Третьякова, А. Харківської, Є. Хрикова та інших.

Ученими В. Лазаревим, М. Поташником, П. Третьяковим, Є. Хриковим та іншими відзначається необхідність розробки методологічних підходів, специфічних для управління взаємодією ВНЗ із зовнішнім середовищем. Вони визначають системно-діяльнісний, синергетичний, комунікаційно-діалогічний, особистісно-орієнтований та стратегічний підходи.

Системно-діяльнісний підхід дозволяє встановити рівень цілісності системи, міру взаємозв'язку та взаємодії її цілізмістових елементів, підпорядкованість цільових орієнтирів в діяльності підсистем різного рівня.

Синергетичний підхід припускає облік природовідповідної самоорганізації об'єкта.

Комунікаційно-діалогічний підхід орієнтує на взаємодію усіх суб'єктів (об'єктів), що знаходяться в рівноправних взаєминах із досягнення прогнозованих кінцевих результатів.

Особистісно-орієнтований підхід – облік природовідповідних особливостей кожної особистості, надання їй своєї адаптивної ніші для повнішого розкриття здібностей і можливостей з урахуванням зони найближчого розвитку.

Стратегічний підхід, який базується на швидкому реагуванні ВНЗ на зміни зовнішнього середовища за рахунок планування, організації та здійснення стратегічних змін, а також контролі за виконанням місії, реалізацією цілей, стратегій та стратегічних пріоритетів. Увага керівництва зосереджується на стратегічному аудиті зовнішнього та внутрішнього середовища, формуванні сценаріїв розвитку, визначенні цілей, стратегічних пріоритетів, місії, стратегічному плануванні, організації реалізації стратегії, стратегічних змін та стратегічному контролі.

Рациональна структура організаційної системи в цілому і системи управління, зокрема, є необхідною умовою для ефективного управління ВНЗ. Структура є сполучною ланкою в організації, впливає на форми і організацію планування, способи розподілу робіт і їх координацію, дає змогу виміру (порівняння) результативності.

Висновки. Отже, обґрунтування підходів щодо вирішення проблем взаємодії управління ВНЗ із зовнішнім середовищем показало, що умови сьогодення, у яких на теперішній час працюють ВНЗ, вимагають нових підходів до організації їх діяльності та більш ефективного й гнучкого управління. Разом із тим слід зазначити недостатню розробку комплексу питань, пов'язаних із забезпеченням управління взаємодією ВНЗ із зовнішнім середовищем.

Сьогодні системи управління вищими навчальними закладами потребують не тільки врахування інноваційних змін в освіті, а й

передбачення їх у майбутньому. Отже взаємодія управління ВНЗ із зовнішнім середовищем є невід'ємною складовою якості вищої освіти.